

In de ban van het land van ooit
De nieuwe toekomst van Nederland
Paul Meurs

Hoe verder het tapijt van eenvormigheid en uitwisselbaarheid over Nederland wordt afgerold, des te sterker de roep om behoud van sporen uit het verleden klinkt. Om aan deze behoefte tegemoet te kunnen komen is de 'culturele planologie' uitgevonden: bouwen aan de toekomst met gevoel voor het verleden. Voor de een is deze ontwikkeling het bewijs voor het failliet van de maakbare samenleving en de utopische droom. De ander zal het juist zien als een daad van cultureel zelfbewustzijn en uiting van respect voor de menselijke hang naar herkenbaarheid en een vertrouwde leefomgeving. Het verleden heeft de toekomst, maar dat betekent niet dat er in de toekomst al te sterk zal worden teruggegrepen op het Holland van 'toen'.

Het hedendaagse leven lijkt in niets op dat van twee, drie generaties geleden. Los geraakt van geloof, gemeenschap en gezin slijten we onze dagen ontzuild, onthecht en geglobaliseerd voor de buis, in sportpaleizen en consumptietempels. Ook de ruimtelijke ordening ontsnapt niet aan de mechanismen van de consumptiemaatschappij, stad en landschap zijn onderhevig aan produktontwikkeling, branding, lifestyle concepten, marketing en merchandising. Naar believen kan architectonische of stedenbouwkundige identiteit worden ontworpen en gebouwd, bijvoorbeeld in een thematisch centrum (Batavia stad) of een retro woonomgeving (Brandevoort, Haverlei en de nieuwe landgoederen). De culturele planologie verwordt in deze 'identiteit-machinerie' gemakkelijk tot een aardige maar oppervlakkige verpakingsindustrie van doorsnee ontwikkelingen, die weinig meer biedt dan een leuk decor voor een woonwijk of een dagje ontspannend winkelen.

Het aanzien van stad en land in Nederland zal de komende jaren drastisch blijven veranderen. De oorzaken zijn divers: mobiliteitsgroei, wateroverlast, landbouwcrisis, toenemende vrije tijd en stedelijke netwerkvorming. In dit verband zal de behoefte aan het tastbaar houden van het verleden groot zijn. Is er eigenlijk nog wel ruimte voor een cultuurhistorische laag in het gesuburbaniseerde en vol slibbende Nederland? Waar ligt de grens tussen culturele planologie en consumptieve planologie? Alleen respect voor het verleden is niet genoeg om de cultuurhistorische dimensie van de bouwopgave op bevredigende wijze gestalte te geven, want de geschiedenis is enorm rekbaar. Het verleden is als was in de handen van een planner of ontwerper: hij kan het kneden waar en hoe hem dat maar belieft. Aan de hand van drie historische Hollandse steden in Japan, Brazilië en Nederland is het gebruik van het verleden als achtereenvolgens utopie, speeltuin of humus te illustreren.

Het verleden als utopie

Aan de Baai van Omura in Japan ligt een vakantiepark dat sprekend op een oude Hollandse stad lijkt. Kennelijk is het mogelijk om uit het niets een geloofwaardig stadsbeeld te creëren. Het project heeft een havenfront en zes kilometer grachtengordel. Vanaf de zee is de Domtoren te zien, die fier afsteekt tegen het gebergte. Een kopie van Paleis Huis Ten Bosch vormt het pronkstuk uit de collectie monumentale gebouwen. De initiatiefnemers willen de Japanse recreant iets heel anders bieden dan Disneyland. Het geheim van de stad is het ensceneren van een geleidelijk gegroeid stadsbeeld. De stad is gevuld met zorgvuldig gekopieerde monumenten en historiserende nieuwbouw.

Dom in 'Huis ten Bosch', Japan / © Nagasaki Holland Village

De Nederlandse stedenbouwkundige Jan Heeling werd bij het project betrokken op het moment dat Japanse specialisten reeds een selectie van Nederlandse gebouwen hadden gemaakt. Om van de snippers een geheel te kunnen maken schreef Heeling de geschiedenis van een denkbeeldige, Nederlandse stad. In die stad was plaats voor van alles wat: de markt van Gouda, de Dom en de werfkelders uit Utrecht, het paleis Huis Ten Bosch uit Den Haag, Amsterdamse grachtenhuizen, de stadspoorten van Sneek en Delft, kasteel Nijenrode uit Breukelen en de molendriegang van Leidschendam. Met zijn scheppingsverhaal gaf Heeling aan deze architectonische mengelmoes een eigen bezieling.

De verzonnen stadsgeschiedenis begint in de twaalfde eeuw met een vissersdorpje aan de mond van een rivier en loopt via Middeleeuwen en Gouden Eeuw door tot het begin van de moderne tijd. Nog voor er ongelukken zoals verkeersdoorbraken konden gebeuren vielen fictie en werkelijkheid samen: de stad werd beschermd, en legt zich sindsdien toe op het vreemdelingenverkeer. In de vijf zones (haven, binnenstad, grachtengordel, polder en bos) ontspant men zich nog lang en gelukkig.

Ondanks de klassieke hand van ontwerpen is de stad *Huis Ten Bosch* een 'intelligent town', met een verfijnd netwerk voor energievoorziening en communicatie. De Nederlandse stad moet de Japanners met hun gebrek aan ecologisch en cultureel besef confronteren. Via een Hollandse omweg moeten zij, in de ogen van initiatiefnemers, meer respect krijgen voor de natuur en de eigen monumenten (bijvoorbeeld in het oude Kyoto). Het streven naar natuurgetrouwheid was eerst een commerciële handicap, maar veranderde later in één van de

sterkste troeven van het project. Daarmee onderscheidt het zich van de eenheidsworst die op Amerikaanse leest geschoeide amusementsparken te bieden hebben.

Ons voorstellingsvermogen schiet tekort om Hollands Nagasaki te begrijpen. Wanneer we het als fantasiepark zien, dan maken we Donald Duckjes van onszelf. Madurodam is letterlijk van een andere orde. En een vergelijk met een openluchtmuseum loopt spaak, omdat *Huis Ten Bosch* geen stalling is voor verdwenen bouwkunst en voor het aanvullen van de collectie niet afhankelijk is van sloopplannen in bestaande binnensteden. De stad is niet authentiek maar wel echt. Ze maakt de Nederlandse werkelijkheid onwerkelijk. Een vergelijk van *Huis Ten Bosch* met haar zustersteden in Nederland is verleidelijk. De verschillen zijn zo gevonden, maar de overeenkomsten zijn veel opvallender. In het licht van de commerciële motieven en de Japanse achtergrond van het project zijn de resultaten bewonderenswaardig. Zonder omweg is te zien wat in Nederland het liefst verdoezeld wordt, namelijk dat het Nederlandse historische stadsbeeld in scène kan worden gezet. Onbedoeld heeft het project de ideale omstandigheden om de Nederlandse steden naar de kroon te kunnen steken: respect voor de kopie, creatief gebruik van de geschiedenis en bankiers die met miljarden schuiven. Het succesverhaal van de automobielen en de camera's gaat binnenkort ook voor ons eigen verleden op. De perfecte kopie uit Japan overtreft het origineel.

Het verleden als speeltuin

Holambra is de meest Hollandse stad van Brazilië en werd door katholieke boeren gesticht in 1948. De migranten kwamen uit alle delen van Nederland en verhuisden naar Brazilië

met de intentie om veeteelt en landbouw te bedrijven op een schaal die in Nederland op dat moment al niet meer mogelijk was. Na jaren van ploeteren, ontberingen en tegenslagen werd, mede op advies van periodiek invliegende landbouwconsulenten uit Nederland, de overstap naar de bloementeelt gemaakt. Vanaf dat moment ging het crescendo met Holambra. Dankzij de nabijheid van de metropool São Paulo kon Holambra uitgroeien tot het centrum van teelt, export en onderzoek in Zuid-Amerika. De pioniers zijn allang binnen; gepensioneerd en gefortuneerd kijken ze terug op een bewogen leven. Het stichtingsverhaal van de kolonie heeft een haast mythische dimensie, die zijn weerslag vindt in gedenkboeken en in het plaatselijke museum. De nostalgie is groot onder de landverhuizers. Geen tuin zonder molen, geen keuken zonder tegeltjes-wijsheden of Hollandse taferelen. Nederland is voor hen een haast abstract vertrekpunt voor hun opmerkelijke en opwindende levensverhaal.

De nieuwste generatie Holambrezen is op en top Braziliaans, als een migrantenkleinkind al Nederlands spreekt is het vaak onbegrijpelijk gebroddel. Toch is ook voor hen hun Nederlandse identiteit erg belangrijk. De Hollandse saus over Holambra zorgt voor onderscheid met de rest van het land en bovendien drijft de lokale industrie geheel en al op een Hollands imago. Holambra is een merk, de molens en de tulpen het bijbehorende beeldmerk. Het jaarlijkse bloemenfeest is uitgegroeid tot een mega-evenement met een miljoenenpubliek en astronomische omzet. Zonder onderscheid naar ras, geloof of taal tooit de hele regio zich in Holambrese klederdracht en waagt zich aan de klompdans. Voor het doorgaans wat ritmischer ingestelde publiek zijn deze houterige seances een exotische ervaring. De koopwaar van

Holambra, Brazilië / © Urban Fabric Schiedam (Paul Meurs)

Holambra wordt verder geëtaleerd en aan de man gebracht in een sfeer van poffertjes, koekhappen, rauwe haring en de onvermijdelijke Duitse Apfelstrudel, waar de Brazilianen zo dol op zijn.

Op basis van de overlevering hebben lokale aannemers een regionale variant van Nederlandse bouwkunst ontwikkeld, die een adequaat decor voor het Hollandse gevoel biedt: façades van pakhuizen en grachtenwanden die als een identiteitswrap om de landbouwschuren en fabriekshallen zijn gewikkeld. Het dorp op de schrale en goedkope grond heeft van zichzelf een goudmijn gemaakt. Holambra is een Braziliaanse topattractie en brengt een volmaakt illusionair Nederland binnen bereik. De initiatiefnemers van het Nagasaki Holland Village zouden zich diep schamen voor het cultureel niveau waarop de tradities hier levend worden gehouden. Toch is Holambra echt Nederlands: authentieke kitsch in plaats van het perfecte plagiaat in Japan. De Hollandse traditie van koopmanschap en ondernemerslust is overeind gebleven en heeft een alternatieve interpretatie van het begrip 'Nieuwe Zakelijkheid' in de architectuur opgeleverd. Van de bouwkundige tradities uit Nederland bleef in de tropen weinig overeind, zonder dat er iemand werkelijk om maalt. De thematische speeltuin Holambra is in de wijde omtrek de beste ambassade voor de promotie van het Koninkrijk.

Het verleden als humus

Als gevolg van maatschappelijke veranderingen kreeg het oude Amsterdam vanaf het einde van de negentiende eeuw diverse nieuwe functies in het zich uitbreidende stadsgewest toebedeeld. De oude stad werd binnenstad en veranderde

van een tamelijk in zichzelf gekeerde gemeenschap in een sociaal-economische centrum van de eerste orde. Haast alle belangrijke en opwindende functies van het moderne Amsterdam vestigden zich hier. De modernisering deed zich gelden in de vestiging en expansie van bedrijven, overheidsinstellingen, winkels, warenhuizen en uitgaansgelegenheden. Voorts ontpopte de oude kern zich tot logistiek centrum, waar verbindinglijnen uit alle delen van de stad samenkwamen. Uiteraard was de oude stad in het geheel niet op de nieuwe taken berekend, met als gevolg dat er tal van aanpassingen en ingrepen nodig waren: verkeersdoorbraken, schaalvergroting van gebouwen en de herinrichting van de openbare ruimte.

Het beeld dat destijds van de binnenstad bestond, lijkt in bijna niets op de zeer positieve waardering van nu. Rond 1900 was er wel respect voor de gebouwen van de Gouden Eeuw, maar de binnenstad werd toch vooral als een poel van verderf en een bron van ziekten afgeschilderd. De stank van grachten en bedrijven moet ondraaglijk zijn geweest, in de smalle straten en stegen liep het verkeer voortdurend vast en de overbevolkte volksbuurten waren rijp voor sloop en sanering. Slechts een enkel monument of grachtje werd de moeite van het behouden waard gevonden. Indien saneringsplannen om kaalslag of demping vroegen, was daar tot ongeveer de Eerste Wereldoorlog in bijna alle gevallen een draagvlak voor. Radicale ingrepen werden zonder al te veel scrupules ter hand genomen. De situatie veranderde pas toen bijzondere panden en schilderachtige stadsgezichten in grote getale ten offer vielen aan interventies die eerder door speculatieve motieven of ambtelijke willekeur gevoed werden dan door overwegingen van het algemeen belang. De combinatie van een historische context en een modern

Vijzelstraat Amsterdam / © Sectie Luchtmacht Historie Den Haag

programma van centrumfuncties maakt de binnenstad van Amsterdam historisch en modern tegelijk. Ze ontstond tijdens een langdurig transformatieproces van slopen, bouwen, behouden en laissez faire. De verandering kwam niet vanuit een centrale regie tot stand, maar voltrok zich stap voor stap. Het vernieuwingsproces had een regionale dimensie (de functies), een lokale dimensie (de vorm) en een tijdsdimensie (de geschiedenis). De creatieve wisselwerking tussen deze dimensies heeft het centrum gemaakt tot wat het vandaag de dag is: een stedelijk knooppunt met een economische vitaliteit en een eigen karakter. Dat het moderne city-core erin slaagde om een historische identiteit te behouden blijkt uit de recente nominatie van Amsterdam voor de werelderfgoedlijst van UNESCO.

Tijdens het transformatieproces van de Amsterdamse binnenstad fungeerde het verleden als een soort humus: het moest eerst afsterven en verteren om een voedingsbodem voor de vernieuwing te kunnen worden. Zo kon de binnenstad haar ziel behouden, terwijl zij grondige veranderingen doormaakte. De historische continuïteit ging met sloop en nieuwbouw gepaard, de ruimtelijke kwaliteit bleef in dit proces in essentie bewaard. Met de geleidelijke ontwikkeling van de binnenstad, grotendeels op basis van incidentele ingrepen en zonder masterplan of krachtige sturing van de overheid, werd de historische gelaagdheid versterkt. Er voltrok zich een soort 'evolutionaire revolutie', waarin het oude stadscentrum zijn herkenbaarheid behield en gelijktijdig inspeelde op radicaal gewijzigde omstandigheden. De factor tijd zorgde voor een verdere differentiatie en de gelegenheid om van voortschrijdend inzicht te profiteren.

Het twintigste-eeuwse Amsterdam kreeg een ontegenzeggelijk eigentijds centrum, waarin een rijk verleden is opgenomen. Bij de sprong naar de toekomst werd het referentiekader meegenomen. De moderne binnenstad is een plek met een geheugen, waaruit niet zozeer de nostalgie spreekt maar een grote vitaliteit.

Land van ooit

Tegenover de eerlijke kopieën in Japan, de opportunistische kitsch in Brazilië en de vernieuwing in het oude Amsterdam van voor de oorlog, staat een hedendaagse Nederlandse realiteit die steeds ondoorzichtiger wordt. Allerlei monumenten zijn geheel of gedeeltelijk vervangen door replica's. Hele stadsgezichten worden geënsceerd. Het Amsterdamse stadsbeeld oogt nu bijvoorbeeld harmonischer en ouder dan in 1940. Ook buiten de oude stadscentra verrijzen nieuwe oude gebouwen en stadsdelen. Authenticiteit of echtheid lijken geen issue. De drang naar een 'perfect verleden' zet ons ertoe om alle historische sporen die niet passen bij ons rozige beeld rücksichtslos uit te wissen. Aan de cultureel planologen de taak om binnen deze realiteit bij de grote ontwerpogaven van de nabije toekomst recht te doen aan het verlangen naar behoud en ontwikkeling.

Hoe om te gaan met de cultuurhistorische identiteit in een context van grootschalige veranderingen? De ontwikkeling van de bollenstreek laat zien dat het vreselijk moeilijk is om op deze vraag een bevredigend antwoord te geven. Het gebied ligt klem tussen de Noordvleugel en de Zuidvleugel van de Randstad, op een steenworp van Schiphol. De verstedelijkingsdruk is zeer groot, terwijl de bollenindustrie juist lijkt te vertrekken uit het gebied: de grond wordt te duur en ruimte

voor expansie is er niet. Wat wordt er van de streek in deze context: een keten van verstedelijkte dorpen of een landschappelijke stad? Moet de economie zich toeleggen op het toerisme van belevenisbollen en ervaringsnatuur of is het gebied juist geschikt voor nieuwe economische activiteiten, in een 'niche' van dienstverlening of industrie? Welke ruimtelijke vorm zal karakteristiek voor de getransformeerde streek kunnen zijn: een palet van vormcitaten (bollenschuren) en andere anachronistische elementen, of juist de pluriformiteit van een gelaagd landschap, waarin elke tijd eigen toevoegingen maakt en de rijkdom in de gelaagdheid van het gebied zit? De culturele identiteit van de bollenstreek kan op vele manieren gestalte krijgen. Het is maar net welke rol aan het eigen verleden wordt gegeven: de historische utopie, een speeltuin van geschiedenis of humus voor vernieuwing. Het is de opgave om bewust te kiezen tussen bevriezen, verpretparken of transformeren.

Geest en Grond is een project van het Erfgoedhuis Zuid-Holland, hoofdfinancier is de Provincie Zuid-Holland. Geest en Grond wordt financieel mede mogelijk gemaakt door het Stimuleringsfonds voor Architectuur op grond van de Regeling Projectsubsidies Belvedere / Conceptontwikkeling en realisatie: Bureau Hans Venhuizen / Voor meer informatie: www.geest-en-grond.nl

BUREAU VENHUIZEN

ERFGOEDHUIS-ZH

